

NASTURİ VE ŞEYH SAİD AYAKLANMALARINDA YABANCI DEVLETLERİN DOĞRUDAN VE DOLAYLI ETKİLERİ

Mehmet Bedri ALUÇLU*

Öz

Bu makalede, erken cumhuriyet döneminde gerçekleşen Nasturi ve Şeyh Said Ayaklanmalarına yabancı devletlerin doğrudan ve dolaylı etkileri incelenmiştir. Nasturi ve Şeyh Said Ayaklanmaları, yeni kurulan Türk Devleti'nin Cumhuriyet rejimini oturtmaya çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmışlardır. Bu isyanlardan Nasturi Ayaklanması, bilhassa İngiltere'nin doğrudan desteklediği bir başkaldırıdır. Ayrılıkçı görüşler taşıyan Nasturiler, Musul Sorununun bir anlaşmazlığa dönüştüğü sırada İngiltere'nin kaşkırtmasıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı ayaklanmışlardır. İsyân kısa sürede bastırılmıştır. Nasturi Ayaklanmasının bastırılmasından sadece dört ay sonra Şeyh Said İsyanı çıkmıştır. İngilizler bu isyanı arka planda yönlendirirken onun müttelikleri Fransızlar, İtalyanlar ve SSCB bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ya isyanı desteklemişler ya da ayaklanmayı bastırmaya çalışan Türk Devletini engellemeye çalışmışlardır. Ancak Mustafa Kemal Paşa idaresindeki hükümet, bu isyanı da kısa sürede bastırabilmiştir. Sonuçta ise Nasturi ve Şeyh Said Ayaklanmalarının Türk Devleti'ne maliyeti ağır olmuş; Türkiye İngiltere ile Ankara Antlaşmasını imzalayarak Musul üzerindeki bütün haklarından feragat etmek zorunda kalmıştır. Çalışmanın amacı; İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında meydana gelen bu ayaklanmaların çıkartılması ve yayılmasındaki rollerini belgeler ışığında inceleyip yorumlayarak bugün bölgede tekrarlanan vekâlet savaşlarının anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Nasturiler, Şeyh Said, Musul Sorunu, Kürt, İngiltere.

DIRECT AND INDIRECT EFFECTS OF FOREIGN STATES IN THE ASSYRIAN AND SHEIKH SAID REBELLION

Abstract

The subject of this article is the influence of foreign states on the Assyrian and Sheikh Said Rebellion that took place in the early republican period. Among these rebellions, the Assyrian Rebellion is an uprising directly supported by England. Assyrians, who had separatist views, rebelled against the Republic of Turkey with the provocation of England when the Mosul Question turned into a conflict. The rebellion was quickly suppressed. Only four months after the suppression of the Assyrian Rebellion, the Sheikh Said Rebellion broke out. While the British directed this rebellion in the background, its allies namely the French, Italians and USSR either

* Dr., Osmangazi Üniversitesi, SBE Tarih ABD, mbedrialuclu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4214-5403>.

directly or indirectly supported the revolt or tried to prevent the Turkish State from suppressing the rebellion. However, the government under Mustafa Kemal Pasha was also able to suppress this rebellion in a short time. The purpose of the study was to contribute to the understanding of the proxy wars that are repeated in the region today by examining and interpreting the roles of European governments, especially England, in the emergence and spread of these uprisings that took place in the first years of the Republic.

Keywords: *Shiekh Said, The Assyrians, Mosul Problem, Kurd, England.*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sadece bir yıl sonra önce Hakkari bölgesinde Nasturiler, onlardan sadece altı ay sonra ise Genç vilayetindeki Zaza Aşiretleri Ankara'ya karşı başkaldırmışlardır. Dini ve milliyetçi içerik taşısa da her iki isyanın arkasında Musul'u Türklere kaptırmak istemeyen İngilizlerin ve onun yandaşlarının bazen doğrudan bazen ise dolaylı olarak etkileri, teşvikleri ve zorlamaları vardır. Bu makalede; Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşanan bu isyanların arka planları belgeler ve dokümanlar ekseninde irdelenerek, dış güçlerin bilhassa da İngiltere'nin bu ayaklanmalara olan dahli ispatlanmaya çalışılmıştır.

İlk olarak bu isyanları çıkartan etnik ve dini topluluklara kısaca bir göz atmak, bahse konu ayaklanmaları doğru bir şekilde incelemek açısından faydalı olacaktır. Hem Nasturi hem de Kürt toplulukları Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine miras kalan sosyal yapılarıdır. Her iki topluluk da Fransız İhtilali'nden sonra Osmanlıdaki diğer azınlıklar gibi milliyetçilik ile tanışmış ardından da kendi dil ve kültürlerini keşfetme ve milletleşme sürecine girmişlerdir. Bu azınlıklar milliyetçilik merkezli yürüttükleri mücadelelerinin sonucunda bağımsızlıklarına kavuşacaklarına inanmışlardır. Ancak bunu gerçekleştirebilmeleri için hem siyasi hem de maddi olarak güçlü bir dış desteğe ihtiyaçları olduğunun farkındaydılar. Bundandır ki; Osmanlı topraklarında misyonerleri aracılığıyla örtülü faaliyetler yürüten Avrupalı devletlerle ilişkiye geçmişlerdir (Dalyan, 2018: 1).

1924 yılında Ankara'ya karşı ayaklanan Nasturiler; adlarını Nasturilik adlı bir mezhepten alırlar. Nasturilik tek başına bir milletin adı değil, bir mezhebin adıdır. Nasturilik mezhebinin kurucusu 428 yılında Bizans'ta Patrik olan Nestorius'tur. Nestorius, Patrikliği döneminde var olan dini kabulleri reddedince aforoz edilmiş ve Mısır'a sürgüne yollanmıştır (Anzerlioğlu, 2000: 5). Bizans'ın baskılarına rağmen Anadolu'da yaşayan insanların büyük bir bölümü inançlarını değiştirmemiş ve Nestorius'un düşüncelerini takip etmeye devam etmişlerdir. İlerleyen yüzyıllarda bu topluluk, Nestorius'u takip edenler anlamına gelen Nestor-i sonrasında ise Nasturi olarak anılmaya başlanmıştır (Çelik, 1996: 55).

Nasturi adı verilen bu topluluk, Osmanlı devleti bünyesinde huzurlu bir yaşam sürerlerken; bölgeye Fransa, İtalya, Rusya, ABD ve bilhassa İngiltere'den gelen Hıristiyan misyonerlerin eliyle önce Asurluların torunları olduklarına inandırılmış, ardından da Osmanlıya karşı ayaklanmışlardır. Emperyalist devletler, tüm dünyada yürüttükleri stratejinin aynısını Nasturi

topluluğuna da uygulamışlardır. Bu strateji üç aşamadan oluşmaktaydı. Önce hedef alınan bölgeye misyonerler gönderilirdi. Misyonerlerin aracılığıyla bölge halkının yaşadığı coğrafya ve gündelik yaşam hakkında bilgiler edinilirdi. Ardından da bu misyonerleri gönderen devletler, onlar sayesinde bölgede yaşayan insanların içerisinde seçilen kişiler ile ileride kullanılmak üzere irtibatlar sağlardı. En sonunda da misyonerleri gönderen devletlerin önce istihbarat elemanları, eğer gerekiyorsa askerleri hedef alınan bölgeye gönderilirdi (Anzerlioğlu, 2000: 8-9)

Nasturi isyanından altı ay sonra 1925 yılının Şubat ayında Şeyh Said isyanını çıkartan Kürtlerin ana vatanı ise günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Zagros sıradağlarıdır. Nitekim konu ile ilgili araştırmaları bulunan Jwaideh de, Kürtlerin Güney Anadolu'daki Toros Dağları'nın doğusuyla, İran ve Irak sınırındaki Zagros Dağları arasında kalan bölgenin ilk yerleşik sakinleri olduğunu ileri sürmektedir (Jwaideh, 2014: 38). Kürtler bugün özellikle Ermenistan, Azerbaycan'ın Nahcivan bölgesi, İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Türkiye'de yaşamaktadırlar. Günümüzde Ortadoğu coğrafyasında 30 milyon civarında Kürt kökenli insanın yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu nüfusun yaklaşık olarak 8,1 milyonu İran'da, 5,5 milyonu Irak'ta, 1,7 milyonu Suriye'de ve 14,7 milyonu ise Türkiye'de yerleşmiştir. Kürt nüfusunun önemli bir kısmı Sünni inancına dahil olup, mezhep olarak Şafii'dirler. Zazaca konuşan Kürtlerin büyük bir bölümü ise Hanefi mezhebine mensupturlar (Bilgiç, 2011: 35-36).

Nasturilerin ve Kürtlerin yerleştikleri bölgeler XVI. Yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir (Dalyan, 2018: 12). Osmanlı devleti, Kürt aşiret ağalarına belli bir düzeyde özerklik vererek bölgedeki feodal yapının devam etmesine müsaade etmiştir (Avcıoğlu, 1978: 193-202). 19. Yüzyılın başına gelindiğinde ise; imparatorluğu idare edenler, uluslar arası alanda yaşanan değişimlere ayak uydurmak için Adem-i merkezîyetçi bu anlayışı terk ederek İstanbul'daki Bab-ı Alinin güçlendiği bir merkezi idare sistemine adım adım geçmeye çalışmışlardır. İmparatorluk yıkıldıktan sonra; Mustafa Kemal Paşa, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde bu merkezîleşme faaliyetini temel amaç olarak kabul etmiştir. Hızla anayasal bağlamda ulusal esaslara dayanan merkezi bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu yeniden yapılanmaya ilk tepki Nasturilerden gelmiştir. Bu cemaat, 7 Ağustos 1924'te Ankara'ya karşı ilk ayaklanan topluluk olmuştur (Dalyan, 2018: 2). Onlardan sadece altı ay sonra ise 13 Şubat 1925'te Kürtler, Şeyh Said önderliğinde cumhuriyete karşı isyan etmişlerdir (Acar, 2019: 2932-2934).

Yapılan alan yazım incelemeleri göstermiştir ki gerek yurt içinde gerekse yurt dışında bu iki isyanı birlikte ele alarak; her iki ayaklanmanın arkasında yer alan dış güçleri ortaya çıkarmaya çalışan pek fazla akademik araştırma yürütülmemiştir. Nasturi Ayaklanması, Şeyh Said Ayaklanması ve Musul Sorunu 'nu konu edinen bu incelemede nitel araştırma tekniklerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Bu çerçevede; hem bu isyanlarla ilgili meclis kayıtları, Genelkurmay evrakları, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Milletler Cemiyeti'ne ait

belgeler, yabancı devletlere ait arşivler, gazete haberleri hem de sonraki dönemde bu ayaklanmalar hakkında yapılan akademik çalışmaların yer aldığı bilgi ve belgelerden faydalanılmıştır.

1. NASTURİ VE ŞEYH SAİD AYAKLANMALARINDA YABANCI DEVLETLERİN DESTEĞİ

1.1.İsyanlar Öncesi Yaşanan Siyasal Gelişmeler

Nasturi ve Şeyh Said Ayaklanmaları, yeni kurulan Türk Devleti'nin Cumhuriyet rejimini oturtmaya çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmışlardır. Bu dönemde Türkiye dış politikada Lozan'da halledemediği meseleleri çözmeye çalışmaktadır (Bağcı, 2001: 3). Musul Sorunu, çözülmeye çalışılan bu problemlerin en başında gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'yi başlattığı ilk günden itibaren Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul'la şahsen ilgilenmiş; İngiltere'yi bölgeden çıkartmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Bu süreçte verdiği çeşitli demeçlerinde Musul'un Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu tekrarlamıştır. Lozan görüşmelerinin çıkmaza girmesi üzerine Paşa, gerekirse Musul'u savaşarak alacaklarını ifade etmiştir. Hatta bir adım daha ileri giderek Kazım Karabekir Paşa'ya Musul'un geri alınması için yapılacak harekâtın başına geçmesini teklif etmiştir (Kısıklı, 1999: 532).

Mustafa Kemal Paşa yönetimindeki Türk Devleti, Musul'u ele geçirmek amacıyla, kuvvet kullanmaya ve askeri harekâta karar vermiştir (Kemal, 2007: 680). Ancak birbiri ardına çıkan Nasturi ve Şeyh Said İsyanları Türkiye'nin Musul Sorununda yürüttüğü mücadeleyi olumsuz yönde etkilemiştir (Keleş, 2002: 62). Çünkü bu isyanlar nedeniyle Türk Devleti Musul'u ele geçirmek için planladığı askeri harekâttan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Özellikle Şeyh Said İsyanının çıktığı 1925 yılı, Türkiye ile İngiltere arasında Musul'un hâkimiyetinin kimde kalacağı şeklinde özetlenebilecek ve sorunun çözümlenmesi için karar verilecek tarih olarak kayıtlara geçmiştir (Kemal, 2007: 680).

Türkiye ile İngiltere 5 Haziran 1924'te sona eren Haliç Konferansı'nda Musul Vilayeti hâkimiyetinin kimde kalacağı konusunda anlaşmaya varamamıştır. Bu konferanstan sadece iki ay sonra Nasturiler Türk Devleti'ne karşı isyan etmiş, Ankara'daki hükümet ayaklanmayı bastırmak için tenkil harekâtı (o dönemin Genel Kurmay belgelerinde bu şekilde adlandırılmaktadır) başlatmıştır. Ayaklanmanın arkasındaki İngiltere Türkiye'nin Hristiyanlara yönelik zulüm uyguladığını iddia ederek Türk Devleti'ni Milletler Cemiyeti'ne şikâyet etmiştir. Bu şikâyet üzerine Milletler Cemiyeti 27 Ocak 1925 tarihinde bir komisyonu Musul'a göndermiştir. Bu komisyon Musul'da çalışmalarına devam ederken bu sefer Şeyh Said isyanı çıkmıştır. Ayaklanma, tam da komisyonun Musul'daki çalışmalarını yürüttüğü zaman diliminde başlamıştır. Aşıkardır ki İngilizler, Musul'u Türklere kaptırmamak için önce Nasturi İsyanı'nı çıkartmışlar, bu ayaklanmadan sadece altı ay sonra da Şeyh Said ve onun destekçilerini sahneye sürmüşlerdir (Akşin, 2006: 39).

1.2. Nasturi İsyanı

7 Ağustos 1924'te başlayan Nasturi ayaklanmasının öncesinde İngilizler, işgalleri altındaki Irak'ta yaşayan bu cemaatin erkeklerini silahlandırarak onlardan milis güçler oluşturmuşlardır. Daha sonra da bu milis güçlere Musul'da kendilerine karşı direnen Özdemir Bey'e bağlı Türk, Kürt ve Arap köylerini yakıtıp yıktırılmışlardır. Ardından da Nasturilerden oluşan bu milis güçlerini Hakkari bölgesine sokarak onlardan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı isyan etmelerini istemişlerdir. Bağdat'taki İngiliz yönetimi, Nasturilere çıkartacakları ayaklanmaya hem siyasi hem de askeri olarak destek vereceklerine dair söz vermişlerdir. İngilizlerin hedefi Nasturilerin çıkartacakları bu isyanı kullanarak Musul'u ellerinde tutmaya devam etmektir (Aydoğan, 2007: 351-353). İngiltere'nin bölgedeki istihbaratçıları bir yandan Nasturi cemaatini isyan için örgütlerken bir yandan da Türk ordusundaki Azadi örgütüne mensup subaylarla¹ temas kurarak; onlardan olası bir askeri harekâta birliklerinden firar etmelerini talep etmişlerdir (Toker, 2015: 45). Buna ek olarak da temas kurdukları Türkiye'de yaşayan ayrılıkçı görüşlere sahip Kürt ileri gelenlerine maddi destek sağlayarak onları Ankara'ya karşı isyan etmek için teşvik etmişlerdir (Aydoğan, 2007: 351-353).

Nasturi isyanı başladıktan sonra Türk birlikleri tenkil harekâtı için bölgeye ilerlerken 12 Eylül 1924'te Birsivri'deki İngiliz karakolundan onlara ateş açılmıştır. Türk askeri İngilizlerin yaptıkları bu tahrike kapılmamış, ateşe ateşle karşılık vermemiştir (Akgül, 2001: 62-122). Buna rağmen ilerleyen süreçte İngilizler isyana doğrudan destek vermeye devam etmiş; her seferinde Türk ordusunu kendileri ile silahlı çatışmaya girmesi için tahrik etmişlerdir. Bu bağlamda İngiltere kendi ordusuna ait uçaklar ile 14 Eylül 1924 (Hallı, 1972: 27-99) ve 21 Eylül 1924 (Akgül, 2001: 139) tarihlerinde Türk birliklerine ateş açmış; Türk ordusunun ağır kayıplar vermesine sebep olmuşlardır (Anzerlioğlu, 2000: 178). Yapılan saldırılar üzerine Türk Genelkurmayı, uçakların kalktıkları havaalanlarının olduğu bölgeye yönelik bir askeri harekât planlamaya başlamıştır. Ancak tenkil harekâtı kısa sürede bitirilince bu harekâttan vazgeçilmiştir (Akgül, 2001: 141).

1.3.Şeyh Said Ayaklanması

1.3.1. İngiltere'nin Şeyh Said İsyanındaki Rolü

İngiltere Nasturi isyanından istediğini elde edemeyince sahneye baş ası Şeyh Said'i sürmüştür. Ayaklanmanın öncesinde İngilizler, Şeyh Said isyanını örgütleyen Azadi Örgütü ile temas kurmuşlar ve onları ayaklanmaları için kışkırtmışlardır. Nitekim Azadi Örgütüne ait dokümanlar yakıldığı için Türk Devleti kimlerin bu cemiyete üye olduklarını hiçbir zaman öğrenememiştir. Buna karşın, 1924 yılında İngiliz yetkililer arasında gerçekleşen yazışmaların gizliliği sonraki yıllarda kaldırılınca anlaşılmıştır ki; İngiltere tarafından

¹ Bu kişiler, Cıbranlı Halit tarafından 1920 yılında kurulan ve ileride Şeyh Said isyanını çıkartacak olan Azadi Örgütünün mensuplarıdır.

Azadi Örgütünün mensuplarının isimleri ile görevlerinin tamamı bilinmekteydi (Ayabakan, 2016: 65).

İngilizler, daha Nasturi isyanı başlamadan önce temas kurdukları Azadi Örgütünün lider kadrosundan; 1926 yılında başlatmayı planladıkları isyanı 1925 yılının ilkbaharında çıkartmalarını talep etmişlerdir. Bunun temel nedeni İngilizlerin, Milletler Cemiyetinin 1925 yılında Musul'un Türkiye'ye mi yoksa İngiltere'ye mi bağlanacağına dair bölgede yapacağı olası bir plebisitin kendi aleyhinde sonuçlanacağını tahmin etmeleridir. Bu yüzden İngiliz yöneticiler, Azadi örgütü üzerinden yürüttükleri örtülü faaliyetlerle vilayetin kendilerine verilmesini sağlama stratejisi izlemişlerdir (Kandemir, 1955: 18).

İngiliz istihbaratı sadece Azadi Örgütü ile irtibat kurmamış, eş zamanlı olarak, Doğu Anadolu'daki Türk askeri birliklerinin konumlarını, sayılarını ve imkânlarını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, Türkiye'nin Doğu Anadolu'daki askeri teşkilatlanmasını da tespit etmiştir (Kürkçüoğlu, 1978: 55). Ayaklanmanın 13 Şubat 1925'te başlamasından sonra da İngilizlerin ve onların müttefiklerinin isyancılara olan destekleri devam etmiştir. İsyana katılanların yabancı askerlerinkine benzer nitelikte üniforma ile dolaştıkları, öldürülen asilerin üzerlerinden Avrupa devletlerine ait yabancı paraların çıktığı kayıtlara geçmiştir (Demirtaş, 1991: 178-211).

İsyanın başlamasından bir ay sonra Şeyh Said ve adamlarının Diyarbakır'ı kuşatmaları esnasında bir iletişim kazası yaşanmıştır. Kuşatma devam ederken 9 Mart 1924'te şehrin postanesine, alıcı kısmında "Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı" ibaresinin yer aldığı, içinde İngiltere'deki silah fabrikalarının katalogları bulunan mektuplar gelmiştir. İsyanın çıkmasının üzerinden sadece yirmi dört gün geçmiş olmasına rağmen İngiltere'deki silah fabrikalarının ayaklanmadan hemen haberdar olup kurulacak olan Kürt Devletinin harbiye bakanlığına kendi kataloglarını göndermesi bugünün ulaşım koşullarında bile imkânsızken; o günün koşullarında bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı açıktır (Yalçın ve Gönülal, 1984: 72-75).

O dönem Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.) basınında İngiltere'nin Şeyh Said ayaklanmasına verdiği destekten sıkça bahsedilmiştir. Bu haberlerde Şeyh Said Ayaklanmasının ardından Türkiye'den kaçan isyancılarla, Suriye ve Medine'den gelen destekçilerinin İngilizlerin işgali altındaki Musul'da buluştukları; sonrasında da bölgedeki Nasturilerle irtibata geçtikleri yazılmaktadır (Perinçek, 2017: 51). SSCB basınında Şeyh Said İsyanı, devamlı olarak bir karşıdevrim şeklinde aktarılmıştır. Hatta Şeyh Said İsyanıyla ilgili çizilen karikatürlerde İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlain'in Şeyh Said'in sırtına cephanelik yüklediği ve eline de silahlar tutuşturduğu görülmektedir. Sovyet basınının, isyanın başından itibaren İngiltere'yi ayaklanmadan sorumlu tuttuğu ve okuyucularına böyle aktardığı anlaşılmaktadır (Perinçek, 2017: 90).

Türk Hükümeti, Şeyh Said Ayaklanması sırasında Antep-Urfa-Mardin'den geçen güney demiryolu hattını kullanarak birliklerini bölgeye süratle sevk etmek istemiştir. Bu talebini bahse konu demiryolu hattının kontrolünü elinde tutan İngiltere'ye bildirmiş, ancak İngilizler buna kesinlikle müsaade etmemişlerdir. Bu demiryolu hattını kullanamayan Türkiye, mecburen bölgeye sevk edilecek birliklerini Adana'ya kadar demiryolu ile

göndermiş; Adana'ya varan birlikler buradan isyan bölgesine yaya olarak ilerlemek zorunda kalmışlardır (Çağatay, 1973: 45-51). İngilizlerin bilerek ve isteyerek yaptığı bu engelleme hem isyanın bastırılmasını geciktirmiş hem de Said ve adamlarına Diyarbakır'ı işgal edebilmeleri için oldukça geniş bir zaman sağlamıştır.

İsyandan sonraki yıllarda, Fransız istihbaratının, Şeyh Said Ayaklanması hakkında hazırladığı bir rapor ortaya çıkmıştır. Bu raporda ayaklanmanın arkasındaki İngiltere'nin Şeyh Said Ayaklanması ile Türkiye'den bir nevi "*intikam*" almaya çalıştığı belirtilmektedir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları yürüttükleri Kurtuluş Savaşı ile İngiltere'yi Anadolu'dan çıkartmış, müttefikleri Yunan Ordusunu da yenilgiye uğratmışlardır. İngiltere'nin Kurtuluş Savaşı'nda aldığı ağır darbeler David Lloyd George başkanlığındaki İngiliz hükümetini istifa etmek zorunda bırakmıştır. Bütün bunların yanında İngiltere'nin işgali altındaki Musul'u Türklere kaptırmamak için Şeyh Said'den başka sahaya süreceği herhangi bir kartı da kalmamıştır. Bu nedenle İngilizler, Şeyh Said Ayaklanmasını organize etmişlerdir. Fransız istihbarat raporlarından edinilen bilgiler ışığında özetle, Şeyh Said İsyanının "İngilizlerin uğradıkları yenilgiden sonra hiç affetmedikleri Mustafa Kemal'e ve Ankara'daki meclise karşı yürüttükleri siyasetin bir parçası" (Gökçeğöz, 2008: 4-12) olduğu şeklinde bir değerlendirme rahatlıkla yapılabilir (Soysal, 1964: 454-485).

İngiltere'nin Şeyh Said Ayaklanmasında "*parmağı*" olduğuna dair bulguları, Türkiye çeşitli uluslararası platformlarda gündeme getirmiştir. İngiltere, Türkiye'nin bu yöndeki iddialarını reddetmekle kalmamış, Şeyh Said Ayaklanmasının Türkiye tarafından çıkarıldığını iddia etmiştir (Öke, 1987: 77-78). Ancak kendisi bir S.S.C.B. vatandaşı olan A.F. Miller bile İngiliz casuslar tarafından Şeyh Said'e silah ve para verildiğini açıkça ifade etmektedir. Buna ek olarak yine döneme ait S.S.C.B. kaynaklı belgelerden, İngilizlerin işgalleri altındaki Irak'ta yaşayan Kürtlerden ve Nasturilerden oluşturdukları bir grubu Said'in çıkarttığı isyana destek vermeleri için Türkiye'ye gizlice soktukları anlaşılmaktadır (Perinçek, 2017: 73-74).

1.3.2.Fransa'nın Şeyh Said İsyanındaki Rolü

İngilizler isyanın arkasındaki asıl güç olmasına rağmen o dönem Suriye'yi işgal altında tutan Fransızlar da Türk Devleti'ne zorluk çıkarmaktan geri durmamışlardır. Türk Devleti isyan bölgesine asker sevk etmek maksadıyla Suriye'nin kuzeyinde Fransızların kontrolündeki demiryolundan istifade edebilmek için resmi başvuru gerçekleştirmiş, ancak Fransa da tıpkı İngilizler gibi, Türkiye'nin yapacağı askeri sevkıyatı uygun görmediğini bildirerek bu talebi reddetmiştir. Açıktır ki, Fransa aynı İngiltere gibi ayaklanmayı sonlandırmak üzere yollanacak birliklerin intikalini engelleyerek, Şeyh Said Ayaklanmasına dolaylı da olsa destek vermiştir. O dönem için Fransızların mottosunun, "Düşmanım Türkiye'nin düşmanı Şeyh Said dostumdur" olduğu rahatlıkla söylenebilir (Çağatay, 1973: 47).

Neticede Şeyh Said isyanı Fransızların da yakından ilgilendiği Musul vilayeti ile irtibatlıydı. Bu bakımdan Fransızlar, Şeyh Said ayaklanması ile

birlikte Ortadoğu'daki dengelerin değişebileceğini öngörmüşler ve bu sebeple de isyanı yakından takip etmişlerdir. Bilindiği üzere Türk-Fransız ilişkileri, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalana Ankara Antlaşması ile yeni bir döneme girmiştir. Fransızlar bu antlaşmadan kısa bir süre sonra çıkan Şey Said ayaklanmasından faydalanarak kaybettiklerini tekrardan kazanmanın yollarını aramışlardır (Karakaş, 2021: 880-908).

1.3.3. S.S.C.B.'nin Şeyh Said İsyanındaki Rolü

S.S.C.B.'nin isyanın çıktığı döneme ait istihbarat raporlarında her ne kadar Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Şeyh Said Ayaklanmasından sorumlu olduklarına dair veriler olsa da, S.S.C.B. de o kadar masum değildir. Çünkü S.S.C.B., Şuralar Hükümeti Meclis-i İslamiye adlı gizli bir örgüt vasıtasıyla bu isyanı çıkartanlarla temas kurmuştur. İslam inancına mensup ülkelerde dini temelli propaganda yürüten bu teşkilat Müslüman devletlerdeki yerel halkın komünizmi benimsemesini sağlamak amacıyla faaliyetler yürütmekteydi. S.S.C.B. Şuralar Hükümeti Meclis-i İslamiye aracılığıyla Ocak 1925'te Azadi Örgütü ile temas kurmuş ve onları isyana teşvik etmiştir. S.S.C.B. bu teşkilat aracılığıyla Türkiye'de kargaşa ve kaos ortamı oluşturmaya çalışmıştır (Tacibayev, 2004: 272-273).

Şuralar Hükümeti Meclis-i İslamiye'nin Türkiye'deki dini temelli ayaklanmaya müdahil olmasının asıl nedeni devlet ile halkı karşı karşıya getirerek toplumun komünist ideolojiyi benimsemesini sağlamaktır. Teşkilatın geri plandaki hedefi ise Azadi Örgütü ile kurduğu irtibatlar sayesinde çıkartılacak olan ayaklanmanın ardından Türkiye'nin doğusunda komünist ideoloji ekseninde yönetilen bir devletin kurulmasıydı. Ruslar isyandan on yıl önce işgal ettikleri Erzurum'da yaşayan Şeyh Said ile o dönem kurdukları irtibatı ayaklanma çıkana kadar sürdürmüşlerdir. Ancak Türk askeri, isyanın elebaşı Said'i ele geçirerek hem Azadi Örgütü'nün hem de onun arkasındaki S.S.C.B.'nin ve dolayısıyla da Şuralar Hükümeti Meclis-i İslamiye'nin emellerine ulaşmasına engel olmuştur (Perinçek, 2017: 70-75).

1.3.4.İtalya'nın Şeyh Said Ayaklanmasındaki Rolü

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki İtalya'da iktidara gelen Mussolini ile ilişkilerini güçlendirerek, onu Türkiye'ye karşı kışkırtmıştır. İtalya, İngilizlerin teşvikiyle 1924 ilkbaharında, Türk Devleti ile İngiltere arasında Musul Sorununun görüşüleceği Haliç Konferansı'ndan hemen önce Anadolu kıyılarından gözle görülebilen Rodos'a asker yağmaya başlamıştır. İtalya'nın yaptığı bu hamle Ankara'da endişeli bir bekleyişin yaşanmasına sebep olmuştur. Artık Mussolini'nin faşist İtalya'sı Türkiye'yi fiilen tehdit etmekteydi. Türkiye doğuda Musul'a yönelik bir askeri harekate hazırlanırken, Ege kıyılarında beliren İtalyan tehdidi, Türk Devletini İngiltere ile sadece diplomatik yollarla mücadele etmek zorunda bıraktığı söylenebilir. Sonuçta Musul'a yönelik muhtemel bir askeri hareketin yapılma ihtimali azalmıştır (Çelebi, 2015: 69-72).

İngilizlerin İtalyanlarla olan temasları Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra da devam etmiştir. Hatta Benito Mussolini İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain ile Eylül 1926'da yaptığı

bir toplantıda; Ankara'daki rejimin, Şeyh Said İsyanının yol açtığı krizleri atlatabileceğini ve çok kısa bir süre içinde çökebileceğini öne sürmüştür. Mussolini, Türkiye'deki Kemalist rejimin çökmesinin ardından İtalya'nın Anadolu'ya müdahale edebileceğini ifade etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı da İngiltere'nin böyle bir müdahaleye ancak çöküş ortaya çıktıktan sonra müsamaha gösterebileceğini belirtmiştir (Ahmad ve İnan, 2013: 643-647).

Ayaklanmadan sonraki süreçte açıklanan Fransızlara ait istihbarat raporlarında Şeyh Said Ayaklanması için kullanılan silahların İtalya'dan temin edildiğinden bahsedilmektedir. Bu raporlarda İtalyan ve Alman Devletlerinin, Şeyh Said Ayaklanması başlamadan önce isyandan haberdar olduğu belirtilmektedir. Yine raporlarda, Almanya'nın başkenti Berlin'deki Cumhuriyet rejimi muhalifi Türk gruplarla hilafet yanlısı Mısırlı ve Hintlilerin Şeyh Said Ayaklanmasını açıktan desteklediğine dair bilgiler yer almaktadır (Soysal, 1964: 460).

2. MUSUL'UN ELDEN ÇIKMASI VE ANKARA ANTLAŞMASI

Şeyh Said'in çıkarttığı isyan başarısızlığa uğramış, ancak Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin Musul ile ilgili taleplerinin reddi için yeterli bir bahane oluşturmuştur. Dolayısıyla Şeyh Said bilerek ya da bilmeyerek kendisine verilen görevi başarmıştır (Perinçek, 2017: 73).

Milletler Cemiyeti'nin İngiltere lehine verdiği bu kararın arkasında birden fazla sebep vardır. İlk olarak yeni kurulmuş Türk Devleti'nin uluslararası alanda yaptırım gücü oldukça zayıftı. Daha da önemlisi Türkiye Cumhuriyeti, kararı veren Milletler Cemiyeti'ne henüz üye bile değildi. Devamında ise İngiltere, üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk olarak Milletler Cemiyeti'nde yadsınamaz bir yaptırım gücüne sahipti. Son olarak da İngilizlerin beşinci kol faaliyetleri neticesinde Türkiye'de son bir yıl içerisinde çıkarttıkları Nasturi ve Şeyh Said ayaklanmaları nedeniyle Ankara'nın uluslararası alandaki saygınlığı oldukça zedelenmişti (Karakoç, 2002: 180).

Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın, Musul Sorunu'nu görüşmesinin ardından Milletler Cemiyeti Konseyi, 16 Aralık 1925 günü oybirliğiyle Laidoner Komisyonu'nun raporu doğrultusunda karar vererek, Musul Vilayetinin Irak'a bağlanmasını, Irak'ın 25 yıl süreyle İngiliz mandasına verilmesini karara bağlamıştır (Kaymaz, 2002: 135). Komisyonun kararına göre; daha önceden belirlenen Brüksel Hattı, Türkiye ile Irak arasındaki kalıcı sınırı oluşturacaktı. Konsey, Laidoner Komisyonu'nun raporunun Nasturilerle ilgili bölümünü de aynen onayladı. Böylece İngiltere, Irak'ta kontrolü altında tuttuğu Nasturileri kullanarak Musul Vilayeti ile ilgili amacına ulaşmış oldu (Bila, 2004: 47).

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Musul Sorunu ile ilgili kararını Lahey'deki Yüksek Adalet Divanı'na taşımış fakat istediği sonucu alamamıştır. Lahey'deki Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği kararı kabul etmek zorunda kalan Türk Devleti, Musul'a yönelik yapmayı planladığı askeri harekattan da vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bunun iki nedeni vardır. İlki, Şeyh Said Ayaklanmasından dolayı sınırdaki askeri birliklerin iç bölgelere

ekilmesi, ikincisi ise İngiltere'nin uluslararası alanda Türkiye aleyhinde yürüttüğü sert politikalar"dır. Türk Devleti İngiliz İstihbaratının çıkartılmasını sağladığı Nasturi ve Şeyh Said isyanları yüzünden Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul Vilayetinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Sonuçta, Türk Hükümeti İngiltere ile 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Musul'u İngilizlere terk etmek zorunda kalmıştır (Yumurtacı, 2019: 30-40).

Ankara antlaşması ile Kerkük' de içine alan Musul Vilayeti İngilizlerin mandası altındaki Irak'a bırakılmış, Türkiye-Irak sınırı Milletler Cemiyeti'nin 29 Ekim 1924 tarihli Brüksel Hattı'na göre kesin bir Şekilde saptanmış, Irak Devleti Musul'dan elde edilen petrol gelirlerinin %10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye vereceğini taahhüt etmiştir. Türkiye Musul petrollerinden kendine düşen %10'luk payı 4 yıl boyunca almış, ancak kalan 21 yıllık hakkını 500.000 Sterlin karşılığında İngiltere'ye devretmiştir. Bu antlaşma ile İngiltere istediğini almış, Musul Vilayeti'ne ve onun topraklarındaki zengin petrol kaynaklarına el koymuştur (Demirci, 2006: 215-218).

Türkiye Musul Sorunu sebebiyle İngiltere ile karşı karşıya gelmesine rağmen askeri kuvvet kullanma yoluna gitmemiş; anlaşmayı tercih eden bir politika izlemiştir. Çünkü İngiltere ile savaşmak konusunda ısrarcı davranmak belki de Musul dışında kazanılmış olan toprakların kaybedilmesi yanında, yapılması planlanan reformların da ertelenmesine sebep olabilir. Bu tür bir gelişme ise Cumhuriyetin geleceğini riske atabilirdi. Türk Devleti, bu durumu Musul Sorununun çözülmesine kadar daima göz önünde tutmuştur (Edi ve Polat: 2017: 57).

Özetle, Şeyh Said İsyasının ardından İngiltere'nin uluslararası alanda yürüttüğü bu faaliyetler neticesinde Türkiye Musul'u kaybetmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu vilayetle çok yakından ilgilenmesinin sebebi; temelde Irak'ın kuzeyindeki Türkmenler ve Kürtleri Anadolu'daki soydaşlarının coğrafi, sosyal, ekonomik, politik, askeri, ilmi, teknolojik milli güç unsurlarıyla kültür temeline dayalı olarak, Türk st kimliği altında birleştirerek, Türkiye'nin, önce bölgesel sonrasında ise dünya gücü haline gelmesini sağlayarak, ağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmasını temin etmektir. Mustafa Kemal, İngiltere ile Musul Sorunu üzerinden karşı karşıya kaldığı bu dönemde yeni kurulmuş olan Cumhuriyetin toprakları üzerinde yaklaşık on iki yıldır süren savaşların neden olduğu yaraları sarmak; bu savaşların ve geri kalmışlığın yol açtığı yıkımları onarmak; Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek ve çağdaşlaşmasını sağlamak istiyordu. Bu sebeple karşısındaki İngiltere'nin temsil ettiği Birinci Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkan, Milletler Cemiyeti'nde her istediği kararı aldrabilen, o günün koşullarında süper devlet konumunda bulunan, üzerinde güneş batmayan Britanya İmparatorluğu ile yeni bir çatışmaya girmenin, Anadolu'da yapmayı planladığı devrimleri engelleyebileceğinin farkına varmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Türk Devleti'nin kazanımlarını riske atmamış ve akıllı bir politikacı olarak durması gereken yerde durmasını bilmiştir (Kemal, 2007: 684).

Sonuç

Türk devleti, Nasturi ve Şeyh Said isyanları nedeniyle Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan daha da önemlisi soydaşlarının yaşadığı Musul Vilayeti'ni kaybetmiştir. Ayaklanmaların arkasındaki İngilizler, on binlerce kilometre uzaktaki bir adadan gelerek yürüttükleri gayri nizami harp faaliyetleri neticesinde kendileri için hem siyasi hem de ekonomik olarak kritik öneme sahip Musul'u ele geçirmişlerdir.

Nasturiler, Osmanlı devleti bünyesinde huzurlu bir yaşam sürerlerken; bölgeye Fransa, İtalya, Rusya, ABD ve bilhassa İngiltere'den gelen Hıristiyan misyonerlerin eliyle önce Asurluların torunları olduklarına inandırılmış, ardından da Osmanlıya karşı ayaklanmışlardır. Bir anlamda XIX. yüzyılda Nasturi cemaati, Batılı devletlerin siyasi ve askeri bir oyuncağı haline gelmiştir. Bu topluluğu önce XX. yüzyılın başlarında Ruslar, Ekim Devrimi'nden sonra ise İngilizler kullanmıştır. Hatta Nasturiler, I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yanında, topraklarında yaşadıkları Osmanlıya karşı savaşa bile girmişlerdir. Ruslar, çekildikten sonra Nasturiler bu sefer İngilizlerin himayesine girmişlerdir. İngiltere, bu cemaatin mensuplarını eğitmiş, silahlandırmış ve onları düzenli birlikler haline getirmiştir. Ardından da I. Dünya savaşında, bu Nasturi birliklerinden Osmanlı askerlerine saldırımlarını istemiş; savaş sonrasında ise onlardan Irakta kendilerine karşı direnen Türklere, Kürtlere ve Araplara ait köyleri yakıp yıkmalarını istemiştir. Türkiye cumhuriyeti kurulduktan sonra ise bu milis güçlerin Hakkâri'ye geri dönerek Ankara'ya karşı ayaklanmalarını sağlamıştır.

7 Ağustos 1924'te başlayan Nasturi İsyanı yürütülen zorlu bir askeri harekât neticesinde ancak 26 Eylül 1924'te bastırılabilmiştir. İngiltere bu isyanın tam merkezinde yer almıştır. Bu ayaklanmayı çıkartan topluluk bizzat Bağdat'taki İngiliz yönetimi tarafından eğitilmiş, silahlandırılmış ve Türk devletine karşı başkaldırmaları için Hakkâri'ye gönderilmiştir. Yine Ayaklanmadan sonra ortaya çıkmıştır ki Ankara'ya karşı isyan etmek istemeyen Nasturiler, bir İngiliz albay tarafından, İngiltere'nin kendilerine yardım edeceğine dair verdiği vaatler ile ikna edilmişlerdir. İngilizler bununla da yetinmemiş Irak'taki subaylarından bazıları asi Nasturilerin yanında görevlendirmişlerdir.

İngilizler, Nasturi ayaklanması başlamadan önce Türk ordusunda görev yapan Azadi Örgütü mensubu Kürt kökenli subaylar ile irtibata geçerek, onlardan isyan esnasında firar etmelerini istemişlerdir. Bu subaylar da tenkil harekâtı esnasında yanlarına kendileri gibi Kürt kökenli askerlerle birlikte firar ederek Beytüşşebap isyanını başlatmışlardır. Bu asiler daha sonra sınırı geçerek İngilizlere sığınmışlardır.

Türk genelkurmayı, Harekâta katılan birliklere İngiltere'nin sınırdaki karakollarıyla çatışmaya girmemelerini emretmiştir. Ancak İngiliz karakollarından harekât için ilerleyen Türk askerlerine ateş açılarak onları kendilerine saldırımları için tahrik etmeye çalışmışlardır. Harekâtın ilerleyen aşamalarında da İngiliz uçakları, Türk birliklerine saldırarak ağır zayıatlar verdirmişlerdir. Bu saldırıların devam etmesi üzerine Ankara, bu uçakların kalktukları havaalanlarının olduğu bölgelere yönelik bir harekât planlamaya

başlamıştır. İngilizleri açıktan Nasturileri desteklemeleri yüzünden Türkiye ile İngiltere bir savaşın eşiğine gelmiştir. Harekâtı yürüten birlikler, Hezil Çayı'na ulaştıklarında; İngiltere, Türkiye Cumhuriyeti'ni Cemiyet-i Akvam'a şikâyet etmiştir. İngilizler Bununla eşzamanlı olarak isyancı Nasturilerin tarihi yaşam alanları olan Hakkâri ve civarında bir devlet kurmalarına izin verilmesinin gerektiğini belirttikleri bir bildiri yayınlamışlardır.

Açıktır ki İngilizler çıkmasını sağladıkları Nasturi İsyanı sayesinde Türk ordusunun olası bir Musul harekâtının önünü kesmişlerdir. Ancak Türkiye'nin bu vilayetle ilgili haklarından tamamen vazgeçmesi için baş asi Şeyh Said önderliğinde Kürtlerin Ankara'ya karşı başkaldırmalarını sağlamışlardır. Bu İsyan, saltanattan cumhuriyet rejimine fiilen geçildiği 29 Ekim 1923'den sadece bir buçuk yıl sonra çıkmıştır. Ayaklanma başladığında Anadolu'da yaşayan sosyal tabakalar henüz daha yeni rejimi kabullenmiş değillerdi. Kürtler de dört yüz yıldır süren özerk yaşam şekillerine yeni kurulan ve ulus devlet ekseninde yapılanan cumhuriyet rejiminin getirmiş olduğu kısıtlamalardan rahatsız olan bu sosyal kesimlendendi.

Ayaklanmayı hazırlayan Azadi Örgütü Kürt halkının ortak sosyal bağlarını oluşturan din olgusu üzerinden propaganda yapmıştır. Din elden gidiyor propagandasına kanarak Vatandaş oldukları Türk devletine karşı isyan eden bu kitlenin, başkaldırısı yaklaşık dört ay sürmüş; çıkarttıkları ayaklanma, onlara kan ve gözyaşından başka bir şey vermezken isyanın arkasındaki İngiltere'ye Musul'u altın bir tepside ikram etmiştir.

Asilerin stratejisi kısa sürede Diyarbakır il merkezini ele geçirip, İngilizlerin işgali altındaki Irak sınırına ilerleyerek onlarla teması sağlamaktı. İsyancılar bu şehri ele geçiremeyince Irak'taki İngilizlerle temas kuramamışlardır. Dolayısıyla başlangıçta yapılan isyan planı akamete uğramıştır. Ancak İngiltere'nin planı başarıya ulaşmış; altı ay aralıkla çıkarttıkları bu isyanlar sayesinde hem genç Cumhuriyeti yıpratmış, hem de Musul Vilayetini sömürgeleştirebilmişlerdir.

Şeyh Said İsyanı detaylı bir şekilde ele alındığında İngilizlerin, daha ayaklanma başlamadan önce Azadi Örgütü ile temas kurdukları anlaşılmaktadır; Bundan daha da önemlisi Türk Devleti hiçbir zaman bu örgüte mensup insanların isimlerini bilemediği halde; İngiliz istihbaratının ayaklanmadan bir yıl önce Azadi Örgütü'nün Türkiye içerisindeki yapılanmasının tümünü isim isim bildiği, sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca İsyanı çıkarttığı anda altmış yaşında, nüfuz sahibi varlıklı bir tarikat şeyhi olan Said'in ilerlemiş yaşına rağmen elindeki bütün gücü ve itibarı bir kenara bırakarak isyana kalkışmasının arkasındaki temel sebepler; Sahip olduğu ayrılıkçı-Kürtçü fikirler, belki de en önemlisi İngilizlerin vereceklerini vaat ettikleri destek ve teşviklerdir.

Tarihsel olarak tartışılmayacak bir gerçek; Şeyh Said Ayaklanmasının, Türkiye Cumhuriyeti Musul Sorunu açısından önemli bir yol ayrımındayken patlak vermiş olmasıdır. İsyan, Türkiye ile İngiltere'nin Musul'un kaderine karar verecekleri 1925 yılının hemen başında çıkmıştır. Üstelik ayaklanma, Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Musul Komisyonu'nun bölgeye gelmesinden hemen sonra başlamıştır. Komisyon Musul'dayken başlayan Şeyh Said Ayaklanması; Türkiye'nin, bölgede yaşayan Kürtlerin Türklerle

aynı ırksal kökenden geldikleri tezi aleyhinde bir rapor hazırlamasına gerekçe teşkil etmiştir.

Anadolu'da yaşayan Kürtlerin, Şeyh Said önderliğinde devlete başkaldırmaları; Türk Devleti'nin Musul'un etnik, siyasi, folklorik ve coğrafi açıdan Türkiye'nin doğal bir uzantısı şeklinde düşünülmesi gerektiğine dair tezini de zayıflatmıştır. Açık ki Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun Musul'da çalıştığı esnada Türkiye'deki Kürtlerin Şeyh Said önderliğinde devlete karşı ayaklanmaları, İngilizler tarafından yürütülen beşinci kol faaliyetlerinin bir sonucudur. Neticede Said adlı asinin liderliğinde çıkan ayaklanma uluslararası alanda en çok İngiltere'nin işine yaramıştır.

İngiltere'nin ayaklanma ile olan ilişkisi Diyarbakır şehri, kuşatma altındayken yaşanan bir iletişim kazasıyla bir kez daha açığa çıkmıştır. İsyancıların kuşattığı şehrin postanesine İngiltere'deki silah şirketlerinden gönderilmiş olan zarflar gelmiştir. Bu zarfların alıcı kısmında "Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı" yazmakta ve içlerinde fabrikaların silah katalogları bulunmaktaydı. Zarfların bu kadar kısa sürede gelmesi bahse konu şirketlerin daha isyan başlamadan ayaklanmanın başlayacağı tarihi bildiklerini ve ayaklanmanın içeriğine -hedefine İngilizlerin vakıf olduklarının en açık delilidir. İsyanın İngiltere ile olan irtibatı Türk Polisi'nin kayıtlarına da girmiştir. Ayaklanmacıların İstanbul temsilcisi Seyid Abdulkadir, İngiliz ajanı zannettiği Türk polisine isyan için ihtiyaç duydukları silah, cephane, mühimmat ve para miktarını belirten bir liste vererek Musul'u İngilizlere bırakacaklarına dair söz vermiştir. Sadece İngiltere değil İtalya, Fransa ve S.S.C.B. de bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak Şeyh Said İsyanına destek vermişlerdir.

Sonuçta Nasturi ve Şeyh Said Ayaklanmalarının Türk Devleti'ne maliyeti ağır olmuş; Türkiye İngiltere ile Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Musul üzerindeki bütün haklarından feragat etmek zorunda kalmıştır. Musul bir daha geri alınmamak üzere İngilizlere bırakılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mehmet Bedri Aluçlu %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mehmet Bedri Aluçlu %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynaka

- Acar, H. (2019). Türk Siyasal Hayatında Şeyh Said İsyanı, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8. S. 3, ss. 2932-2934.
- Akgl, S. (2001). *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Akşın, S. (2006). *Ana izgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Anzerlioğlu, Y. (2000). *Nasturiler*, Tamga Yayınları, İstanbul.
- Akşın, A. (1991). *Atatürk'n Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, , ss. 120-188, Ankara
- Avcioğlu, D. (1978). *Türklerin Tarihi*, C.I, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Ayabakan, L. (2015). Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un "zerk Asuri Devleti Projesi" (1919-1923), *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Socialand Cultural Studies)*, C.I, S.I, ss. 49-76.
- Aydoğan, M. (2007). *İ İsyandar ve Şeyh Said İsyanı*, Nokta Kitap, İstanbul.
- Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, METU Press, Ankara.
- Bilgi, M. S. (2011). *Türkiye'de Kürt Sorununun Bazı Alt Parametrelerine İlişkin Algıların Analizi*, T.C. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Cemil, K. (1991). *Türk-Alman İlişkileri, "1923-1939"*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 20. Ankara.
- Çağatay, N. (1973). *Türkiye'de Gerici Eylemler, "1923'ten Bu Yana"*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ss. 45-51.
- Çelebi, M. (2015). Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923-1938) , *Türkler*, C. XXXI, S. 91, ss. 69-92.
- Dalyan, M. G. (2018). *19. Yüzyıl Doğu Sryanilerinde Sosyal ve Ticari Hayat*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Demirci, N. ve Sönmeyen A, (2006). *Dinmeyen Hasret: Kerkük*, Trkmeneli İnsan Hakları Derneği, İstanbul.

- Demirtaş, B. (1991). *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuveyt Meselesi*, Arba Yayınevi, İstanbul.
- Edi, A. ve Polat, S. (2017). Atatürk Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (Atatürk Turkish-English Relationsin The Term), Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri.
- Gökçeğöz, S. (2008). *Şeyh Said İsyanı ve PKK Terör Örgütü Eylemlerinin Uluslararası Ortam Açısından Değerlendirilmesi*, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ss. 4-12.
- Hallı, R. T. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, "1924-1938"*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara.
- İnan, S. ve Haytoğlu, E. (2011). (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Jwaideh, W. (1999). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çekem ve Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, A. (2004). *Kürt İsyanları, "Tedib ve Tenkil"*, Evrensel Basın Yayın, Ayhan Matbaacılık, İstanbul.
- Kandemir, F. (1955). *Siyasi Dargınlıklar*, C. III, Ekicigil Matbaası, İstanbul.
- Karakaş N. ve Selçuk F. (2021). Fransız Basımında Şeyh Said İsyanı, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(4), ss. 880-908,
- Karakoç, E. (2002). *Atatürk'ün Dış Türkler Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Kaymaz, İ. Ş. (2014). *Şeyh Said Ayaklanmasında İngiliz Parmağı*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kemal, C. (2007). Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), ss. 643-691
- Keleş, Z. (2002). Musul Meselesi (Türk Basımına göre, 1923-1926), *Türkler*, C. XVI, Ankara.
- Kısıklı, E.(1999). Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(24), ss. 487-526.

- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri, "1919-1926"*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- elik, M. (1996). *Ortadoğu Mozaiki Süryaniler-Nasturiler*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.
- Öke, M. K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi, "1918-1926"*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Dalyan, M. G. (2018). *19. Yüzyıl Doğu Süryanilerinde Sosyal ve Ticari Hayat*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Soysal, M. (1964). *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, ss. 454-485, Ankara.
- Perinçek, M. (2017). *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyancıları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Tacibayev, R. (2004). *Kızıl Meydan'dan Taksim*, Truva Yayınları, İstanbul.
- Sarıkoynucu D. (2010). Amerikan Basımında Doğu İsyancıları 1925-1938, *Akademik Bakış*, 3(6), ss. 97-121.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Yalçın, S. ve Gönülal, İ. (1984). *Atatürk İnkılâbı, "Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler"*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yumurtacı, Ş. (2019). *Lozan, "Masada Neler Oldu"*, Pergole Yayınları, İstanbul.

Extended Abstract

In this study, the relations of foreign states, especially England, with the Assyrian Rebellion and Sheikh Said Rebellion, which broke out in the first years of the Republic of Turkey, were examined.

It is obvious that in the political sense, the Turkish state lost the Mosul Province. The British, which was behind the rebellions, captured Mosul by means of the unconventional war activities.

The Assyrians were living a peaceful life in the Ottoman state until the Christian missionaries arrived to the region. The missionaries, coming from France, Italy, Russia, the USA and especially England, convinced them that they were the descendants of the Assyrians, leading to their rebellion against the Ottomans. After a while, the Assyrian community became a political and military tool of the Western states. This community was used by the Russians

at the beginning of the 20th century. They even entered the First World War with Russia against their government the Ottoman Empire.

After the October Revolution, they were used by Britain. Britain settled the Assyrians in Iraq which was under their occupation. British trained and armed the members of this community and made them regular units. After the training, they forced these Assyrian troops to burn down the villages belonging to Turks, Kurds and Arabs who resisted them in Iraq. After the establishment of the Turkish Republic, they were requested to rebel in Hakkari against Ankara.

The Assyrian Rebellion started on August 7, 1924. Turkish Government suppressed the revolt with a military operation on September 26, 1924. England was at the heart of this rebellion. The group that started this rebellion was personally trained, armed and sent to Hakkari by the British administration in Baghdad to rebel against the Turkish state. It was also revealed after the Assyrian Rebellion that they did not want to rebel against Ankara but were persuaded by a British colonel with the promises that England would help them. The British also assigned some of their officers to the side of the rebellious Nestorians.

The Turkish general staff ordered the troops participating in the operation not to engage in conflict with the British border outposts. However, the British outposts shot to the Turkish soldiers who were advancing for the operation and tried to provoke them to attack back. In the later stages of the operation, British planes attacked the Turkish troops and inflicted heavy casualties. Turkish forced did not react these attacks. However, the Rebellion was suppressed successfully in a short time.

It is clear that, the British prevented the Turkish army's possible Mosul operation by means of Assyrian Rebellion. British authorities' next step was to provoke the Kurds to rebel against Ankara under the leadership of Sheikh Said. Sheikh Said was the member of the Azadi Organization which was the ideal servant for British authorities' plan on Mosul.

The Azadi Organization had started to make propaganda on the basis of religion, since religion constitutes the common social ties of the Kurdish people. This community, was deceived by the propaganda that religion was being demolished. Their rebellion ended just in four months. Although their rebellion gave them nothing but blood and tears; it served to Mosul and the organizer of the rebellion, the England. The main strategy of the rebellions was to capture Diyarbakir city center in a short time and to make contact with the British in Iraq. But since they could not get the city, thus could not contact the British, the initial rebellion plan failed. But England's plan about Mosul succeeded. Through these two revolts, they not only discredited the young Turkish Republic but also colonized the Mosul Province.

Elaborating on the Sheikh Said Rebellion in detail, it is understood that the British had contact with the Azadi Organization even before the uprising started. More importantly, although the Turkish State never knew the names of the members of this organization, it emerged in the following years that the British intelligence knew the entire structure of the Azadi Organization in

Turkey one year before the uprising. Although Sheikh Said was a sixty-year-old wealthy sect sheikh, there were two main reasons for his rebel. First, he had Separatist-Kurdish ideas, second, the most important reason was Britain's encouragement and promises to support. Based on these reasons, Sheikh Said set aside all his power and prestige and attempted to rebel.

England's connection with the uprising was once again revealed with a communication accident that took place when the city of Diyarbakir was under siege. Envelopes were sent from weapon companies in England arrived at the post office of the city besieged by the rebels. "Kurdistan Royal Ministry of War" was written on the receiver part of these envelopes. There were weapon catalogs of the factories in these envelopes. Since the envelopes arrived in just 24 days after the uprising started it can be easily noticed that the companies in question knew the starting date of the uprising. It also reveals that the British were aware of the content and target of the uprising. The contact of the rebellion with England was also recorded in the reports of the Turkish Police. Seyyid Abdulkadir who was the leader of the insurgents in Istanbul gave the Turkish police whom he thought to be a British spy, a list stating the amount of weapons, ammunition and money they needed for the rebellion. In return to British support he promised to leave Mosul to Britain. Not only Britain, but also Italy, France and the USSR sometimes directly and sometimes indirectly, supported the Sheikh Said Rebellion.

As a result, the cost of the Assyrian and Sheikh Said Rebellions for the Turkish State was heavy. By signing the Ankara Agreement with England, Turkey had to renounce all its rights over Mosul. Mosul was left to the British, never to be taken back.